

MAGYAR NYELVŐR

138. ÉVF.

*

2014. OKTÓBER–DECEMBER

*

4. SZÁM

Werbőczy István Hármaskönyvének magyar és horvát fordítása II.

Köztudomású, hogy a Tripartitum első „idegen nyelvre”, azaz magyarra való fordítását, Veres Balázs munkáját másodikként Ivan Pergošić horvát fordítása követte. Pergošić megemlíti, hogy néhány helyen vette mintául Veres Balázs magyar fordításának felépítését, ami azt jelenti, hogy a magyar szövegnek megfelelően legtöbbször azokon a helyeken, azoknak a részletező leírásoknak és magyarázatoknak a fordításában rövidített, vagy olyanokat hagyott el, amelyeket – Veres Balázshoz hasonlóan – ő sem tartott feltétlenül szükségesnek ahhoz, hogy velük a törvényekben járatlan közember (Péter Katalin terminusával „gemeiner Mann”) jogi tájékozottságát bővítse. A horvát, a magyar és a német fordításról valóban elmondható – amelynek részleges nyelvi és nyelvhasználati igazolását előző és jelen tanulmányomban is sok tekintetben bizonyítottam vélem –, hogy „ezek a fordítások [...] a nyelvi translációt meghaladó szándékkal, azonos kultúrán belül változtatják meg a szöveg társadalmi közegét [szerintem inkább: alkalmazkodnak a társadalmi célközeghez, Ny. I.], miközben az eredetit meghagyják a műveltebb közönségnek, a fordítás a kevésbé tanult emberek hatáskörébe kerül. Mintha Erasmus állna Veresék szavai mögött” (Péter K. 2012: 426–7), majd így folytatja: „a néhány éve a kutatások középpontjába került [a] *gute Policey* [kurziválás a hivatkozott szerzőtől; vö. a Veresnél nem található »Milyennek kell lennie a jó bírónak?« című, a latin eredeteihez képest egyszerűsített horvát fordításával a Veresnél nem található Prológus 14–16. cikkelyéről – alább részletesebben, Ny. I.]. „A másik koncepció az eseményekkel kortárs Rotterdami Erasmustól eredeztethető. [...] Ezt az elképzelést, illetve törekvést nevezem szekularizált erasmusi programnak” (Péter K. 2012: 427). A kérdéssel részletesen foglalkozik Mirko Breyer *O Erazmu Rotterdamskom* (Ostvarenja, književno-likovni almanah Zagreb 1947) című munkájában. Erasmus és a horvát humanisták személyes és írásos kapcsolatát idő szerint három nemzedékre osztja (vö. Lučin, Bratislav: Erazmo i Hrvati XV. i XVI. stoljeća. In: Prilozi 59–60 [2004] 5–29; angolul is, in: Erasmus of Rotterdam Society Yearbook 24 [2004] 89–114). Az első csoportba a körülbelüli kortársak tartoznak, mint a korabeli horvát irodalomra és közgondolkodásra jelentős befolyású Jakov Braničević, Stjepan Brodarić és (feltehetően) Antun Vrančić (Verancsics Antal). Az azonban kevésbé valószínű, hogy az Erasmusnál csaknem negyven évvel fiatalabb Verancsics Antal akár írásos, még kevésbé személyes kapcsolatban állt volna a neves humanistával. Erasmust a horvát irodalomban legkorábban 1519–1520-ban említik, mégpedig a neves horvát költő, Marko Marulić, aki Erasmus sokoldalú tevékenységét és tudását igen nagyra értékeli (Lučin 2004: 18).

Különösen eredeti képviselője Erasmusnak Ivan Pergošić, aki 1587-ben egy vallási szövegeket tartalmazó gyűjteményt jelentetett meg, amelyben a legtöbb helyet Erasmusnak a négy evangélium parafrázisaihoz fűzött előszavai és foglalják el. A művet a Budapesti Egyetemi Könyvtár őrzi, címe: *Praefationes et Epistolae Dedicatoriae Doctiss. & sanctae vitae Desiderij Erasmi Roterdami in quatuor Euangelistas...* Ezt a becses nyelvi és kulturális emléket lábjegyzetben Péter Katalin is említi, a folyó szövegben azonban azt írja, hogy „politikai és közéleti tevékenysége mellett Pergošić a Tripartitum-fordításon kívül kommentálja Erasmust, de ami a legfontosabbnak tűnik, bár a róla szóló szakirodalom nem tartja számon [az én kurziválásom, Ny. I.], a magyarországi népek közös múltjának két fontos dokumentumát is horvátra fordította: István király *Intelmeit* és Báthory István erdélyi vajda szónoklatát a kenyérmezei csata előtt, (Péter K. 2012: 423). A jegyzett becses nyomtatványt említi tanulmányában Lučin is (Lučin 2004: 24), a címlap fényképét is közli (külön köszönetet mondva Lökös István professzornak, aki segítségére volt a fénymásolat beszerzésében), ám noha a lábjegyzetben a teljes címet közli, a tartalomjegyzékben a magyar vonatkozású fordításokat nem említi, sőt az egész szövegre vonatkozóan megjegyzi, hogy „sajnos ezeket a szövegeket Pergošić nem fordította le horvátra”. Péter Katalin megállapítását sajnos nem áll módomban ellenőrizni, mivel az Egyetemi Könyvtár felújítása folytán a forráshoz nem tudtam hozzáférni.

Van azonban Werbőczy munkájának egy Prológusa: tizenhat titulusból (címből vagy cikkelyből) álló bevezetése, amely Veres Balázs fordításának sem első (Debrecen, 1565), sem második (Kolozsvár, 1571) kiadásában sincs meg, és Pergošić fordítása is csak töredékesen tartalmazza őket. A horvát fordítás ugyanis csupán a 14. cikkely 4–6., a 15. cikkely 1. 2–5. paragrafusát, valamint a 16. cikkely 4. paragrafusát tartalmazza, ezért ezen részek magyar–horvát egybevetésével előző dolgozatomban (2014: 257–72) nem is foglalkoz(hat)tam (a Prológus fordításával kapcsolatban Polívka egy gunyoros megjegyzést is tesz, mondván, hogy azt „Pergošić jelentősen megkönnyítette magának. Tizenhárom cikkelyt egyszerűen kihagyott, csak az utolsó hármat fordította le, de itt sem tartotta magát az eredeti Werbőczy-szöveghez” (Kadlec 1999: X).

A következő rövid elemzés latin nyelvű szövegének forrása (az előzőekhez hasonlóan) Csiky Kálmán 1894-es szöveghű közlésének 1990-es, a horvát szövegé pedig a már említett Karel Kadlec által 1909-ben kiadott „Stefana Verbecija Tripartitum”-a, amelyhez Jiří Polívka cseh nyelvész fűzött Pergošić nyelvét elemző magyarázatokat. Az előbbi kapcsán Csiky közli, hogy „hiteles szövegnek azt kell tekintenünk, amelyet az ő [ti. Werbőczy] saját felügyelete alatt megjelent kiadás foglal magában; a homályos tételek megfejtését ebből kell keresnünk: a styl sajátosságai, hiányai és helytelenségei is a szerző írói egyéniségének és az azon korabeli magyar tudósok képezik kiegészítő vonásait, amelyeket letörülni nem szabad” (Csiky 1990: XXXVII).

A magyarral való összehasonlítás ebben az esetben tehát rendelkezésre álló forrás híján lehetetlen, a horvát adaptáció azonban így is több olyan jellegzetes vonást mutat, amelyekhez hasonlóakkal a magyarral való egybevetés során már találkozhattunk, a fordítók célját pedig olyan közös szellemi alap határoz(t)a

meg, amelyen egymást szellemileg erősítve, de egymástól függetlenül is közös célt szolgáltak. Céljaik közül kiemelendő a közérthetőségre való törekvés. Ivan Pergošić, a varasdi politikus értelmiségi ezért adta ki horvát Werbőczy-fordítását, mert „minden népnek van a maga anyanyelvén könyve”. Azt akarta, hogy az övéi között élő „egyszerű emberek” (sprosti ljudi) is kapjanak ilyet.” Veres Balázs célja ugyanez: „Minden nemzet kedig [...] azon igyekezett, hogy az ő nyelvén legyen megírván az ő dekrétumok, hogy a közönséges igasságnak normája mindenkinél nyilván és értelmes legyen mind azoknak, kik olvassák és mind azok, kik előtt olvastatik, hogy olyan nyelven legyen [...] hogy az együgyű kösség is miatta meg ne csalatkozzék” (RMNY 354; idézi Péter K. 2012: 426). E cél további dokumentálása tekintetében mintegy bizonyítékként (természetesen a Pergošić szövegeinek magyar fordítását is megadva) foglalkozunk a latin nyelvű Werbőczy-szöveg horvát fordításának azokkal a részeivel is, amelyek a magyar fordításban nincsenek meg), ugyanis ezek a szövegrészek is meggyőzően dokumentálják a közérthetőségre való törekvést. A következő szövegek vázlatos bemutatása akkor is tanulságos lehet, ha az említett szempontok, illetve (lehet, hogy egymástól függetlenül, ám ugyanazon hatás eredményeként született szellemi irányhoz tartozó) részleteket csak latin–horvát összefüggésben, de természetesen a horvát szöveg pontos értelmezésével mutatjuk be.

A horvát szöveget korabeli írással, Werbőczy szövegét mai helyesírással közlöm. A latin szövegek magyar megfelelőinek tekintetében természetesen Csiky Kálmán fordítását (átdolgozását?) vettem alapul, de a latin nyelvű szöveg azon helyeit, amelyek fordítása vagy nem egészen pontos, vagy nem szolgálja teljes mértékben a horváttal való összehasonlítás alapját, saját szó szerinti átültetésemében közlöm.

A 14. cikkely címének horvát fordítása több szempontból is érdekes. Egyrészt kiviláglik belőle a fordító egyszerűsége és közérthetőségre való törekvése, ami részint a latin grammatikai szerkezetek horvát nyelvi megfeleltetésében, valamint bizonyos részek kihagyásában nyilvánul meg.

Az eredeti cím: *Quot requiruntur ad iudicium, ut sit actus justitiae? & de jurisdictione, officioque, & conditionibus boni iudicis* (szó szerint: 'Mik sükségeltetnek a bíraskodásban, hogy az az igazság eljárása legyen? a jó bíró igazságszolgáltatásáról, szolgálatáról és helyzetéről'). Pergošić kérdéssel kezdi: *Kakou ima biti dober šudecz? I kakove seghie ima u šugieni derfati?* (szó szerint: 'milyennek kell lennie a jó bírónak? És milyen szokásokhoz kell magát az ítékezésben tartania?'). Pergošić rövidíti a címet, a jó bíró tulajdonságait úgy sorolja fel, hogy az általános jelentésű kérdésekre konkrét példákkal válaszol. A latin eredeti címe szintén kérdés, de a benne foglalt jogi kifejezések (*iudicium, actus justitiae, jurisdictio, officium, conditio*) pontos visszaadását Pergošić vagy nem látja sükségesnek, vagy úgy véli, hogy túlságosan bonyolultan kellene a megfelelő horvát ekvivalenseket megalkotnia.

A 4. paragrafus Werbőczynél *ad iudicem autem praecipue spectat* 'a jó bírónak illendő' ('illendőnek tekintetik') *mature singula discutere* 'minden egyes (dolgot) éretten megfontolni'. A horvát fordító sükségesnek véli a *singula* magyarázatát, tudniillik, hogy olyan dolgokról van szó, amelyekben töle igazságos

ítéletet várnak (*da vβa ona βkoterih od niega praue parude potrebuju* 'mindazokat [a dolgokat], amelyekről tőle igazságos ítéletet várnak' *herlo v sebe premeche, i prauo opita* 'magában alaposan mérlegeljen és megvizsgáljon'). A fordítás részletezőbb az eredetnél, ugyanis konkretizálja a bíróval szemben támasztott követelést, amely azokra a dolgokra vonatkozik, amelyekben tőle igazságos ítéletet várnak, sőt követelnek. Az eredeti szöveg csak ezután tér rá, hogy konkrétan melyek is a bíróval szemben támasztott követelmények. A rövid felsorolás azzal kezdődik, hogy az ítélet meghozatalában ('v **vun pouiedani sentencie** 'az ítélet kimondásában') milyenek **nem** szabad a bírónak lennie. Az első dolog, amit kerülnie kell, a túlzott sietség: *nec debet in ferenda sententia praeceps, aut subitus esse* 'nem szabad a meghozandó ítéletben elhamarkodottnak vagy hirtelenkedőnek (szó szerint: rögtönzőnek) lennie'. A horvát fordítás ezt a részt pontosan, de rövidítve adja vissza: a *praeceps* jelző fordítása pontos: *nye dufen naghel biti v vun pouiedani sentencie*. A *nec debet esse + nom* az átlagolvasó számára érthető fordítása: *nije dužen naghel biti*. Az *in ferenda sententia* gerundiumos jelzős szerkezetnek egyszerűen csak a *vun poviedanie sentencie* 'az ítélet kimondása' kifejezés felel meg. A megokolásban a latin szövegben szemléletes metaforát találunk, ha ugyanis a bíró másként ('*alioquin*') jár el, akkor elhamarkodott határozata (ítélete) miatt 'az igazság mostohaanyjának mondatik' (*noverca justitiae dicitur*). A *dicitur* igétől függő kettős nominativus fordítása első sorban azért érdekes, ugyanis Pergošićnál a horvátra (és általában a késő középkori szlávra sem jellemző) acc. cum inf. szerkezetet olvasunk: *takoga nepraudennogha stymaju biti* (szó szerint: 'akkor őt igazságtalannak lenni gondolják'). A *dicitur* 'mondatik' passzívumnak a horvát fordításban a *stymaju* állítmánnyal bevezetett aktív szerkezet felel meg. A latin szövegben 'az igazság mostohaanyja' minősítés az ítéletre, míg a horvát szöveg 'igazságtalan' jelzője a bíróra vonatkozik. Az általános követelmények felsorolását konkrét példák követik. Így:

Nec plus uni, quam alteri debet favere

'nem szabad kedveznie sem egyik, sem másik félnek'

nie dufen kiednoi βstraane boliegha hotienia biti nego gdrugoi

'egyik fél iránt sem lehet jobb indulatú, mint a másik iránt'

nec esse acceptor personarum; alienamque necessitatem, suam debet existimare
'nem lehet részrehajló, mások szükségét a magáénak kell tartania'

Ez a mondat a horvát fordításban nem szerepel, helyette a *favere* megfelelőjeként használt *boliega hotienja* 'jobb indulatú' kifejezés részletező értelmezését olvasunk, ti.: *stobi gledal daie neki Boghat a nekie vbogh* 'ami (ti. a *favere*) konkrétan azt jelenti, hogy nem lehet tekintettel arra, hogy valaki gazdag, valaki pedig szegény'. Az utolsó mondatot Pergošić nem fordítja, feltehetően néhány kifejezés elvontsága miatt:

*in primis autem passionibus animi carere,
ut non moveatur prece, odio, vel amore*
’elsősorban a szenvedélyektől kell magát
megtartóztatnia, hogy sem könyörgés,
sem gyűlölet vagy szeretet által ne befolyásoltassék’

*nam iudex etiamsi tulit sententiam justam,
tamen tenetur in foro conscientiae, si id
fecit potius odio, quam amore justitiae.*
’ugyanis a bíró, ha igazságos íté-
letet hoz is, lelkiismeretének fórumán be-
zárva tartatik, ha ezt inkább gyűlöletből, mint
az igazság szeretetéből hozta’.

A horvát fordítást, mint eddig is láttuk, az egyszerűsége és az elvont fogalmak konkrét magyarozatára való törekvés jellemzi. Nincsenek lefordítva az *animi carere*, *forum conscientiae* megszemélyesítések, illetve metaforák. A *passio* Jambrešićnál ’szenvedés, indulat, felháborodás’. Az ’indulat’ jelentés azonban már Verancsicsnál is szerepel. Az 5. paragrafus adaptálására is az elmondottak jellemzőek. Az első mondat pontos fordítás:

*Nec debet esse iudex nimis crudelis nec
pius nimis
sed aequus in iudicando.*

*In omni etiam iudicio cuncta sunt
misericordia, & virtus, id est: iustitia*

Nem szabad a bírónak
sem túlságosan
szigorúnak, sem túlságosan kegyetlen
lennie az ítélethezásban (tkp. a megho-
zandó ítéletben), ugyanis minden ítélet-
ben össze van kötve az irgalmasság
és az erény, azaz az igazság.

*nyema biti žudecz, kruto okoren, ni
oduiffe milošiu da praudennb ude v
žugieni.*

*Ier v vřakom žugieni ima biti milošča
žprauicum žkupa žlofena.*

nem lehet a bíró túlságosan kegyetlen,
sem túlságosan irgalmas, hogy ítéleté-
ben igazságos legyen. Mert minden
ítéletben az irgalmasságnak és az igaz-
összekötve kell lennie.

A folytatásban egy Gregorius (Szent Gergely) idézetet olvashatunk. Ezt a forrást a horvát fordítás nem jelöli, tartalmát viszont pontos fordításban közli.

*Omnis, qui iuste iudicat, stateram
in manu sua gestat
in utroque penso iustitiam, & mise-
ricordiam portat*

’Mindenki, aki igazságosan ítéel, mér-
leget tart a kezében, amelynek mind-
két serpenyőjébe (kicsit szabad for-
dítás) igazságot és irgalmasságot tesz’

*vřaki koteri pravo sudi Vághe v
žuoioh rukah nosi
da na vřaki kra i Vághe polofi i
prauiczu i milošchu*

mindenki, aki ítéel (igazságot szolgáltat),
mérleget tart a kezében, amelynek min-
den serpenyőjébe (’végére’) igazságot
és irgalmasságot (kegyelmet) helyez

sed per justitiam reddit peccatis sententiam, per misericordiam peccati temperat poenam; ut justo libramine, quedam per aequitatem corrigat, qui Dei iudicium oculis suis semper intuens, & tremens, in omni negotio formidat, ne de justitiae tramite devians cadat.

da polegh prauicze daie na grieha vun sentenciu. A po milofchi mertuchliui i thefsi kastyghu grieha: da raunim vaghaniem ili myereniem nekotera po prauiczi pokastigha. A neka da po milofchi proŝty, koteriŝe vŝaghdar ochima ŝuoima Bofiegha opytania boiechi i ŝtrahuiuchi u vŝakome poŝlu boy, da ŝputa prauicze po zablugieni ne oppadne.

hogy jog szerint hozzon ítéletet a bűnök-re és kegyelem által mérsékelje avagy súlyosbítsa a bűn büntetését. Némelyeknek irgalomból bocsásson meg, és szemével Isten ítéletétől félve és rettegve minden dolgában féljen, nehogy a jog (igazság) útjáról eltévelyedés folytán leessék.

A horvát fordítás itt csaknem pontosan adja vissza az eredetit szöveget, az alábbiakban csak néhány különbségre térünk ki.

reddit sententiam 'adja ki, határozza meg az ítéletet' – *daie vun sentenciu* 'mérjen, szabjon ki, adjon ki ítéletet'

per misericordiam temperat poenam 'irgalomból mérsékli a büntetést' – *po milofchi mertuchliui i thefsi kastyghu grieha* 'irgalomból mérsékli vagy súlyosbítja a bűn büntetését'

A latin szöveg part. praes. act. alakjainak (*intuens, tremens*) pontos megfelelői a horvát *boiechi* és *ŝtrahuiuchi* 'félve, rettegve'. A *ne de justitiae tramite devians cadat* fordítása annyiban tér el a latin szövegtől, hogy a *devians* ('az útról letérve, eltévedve, ill. mint az útról letérő, eltévelyedő) participiumot főneves szerkezettel adja vissza: *po zablugieni* (eltévelyedés folytán). Megjegyzendő, hogy Jambrešić szótárában a *dēvio* jelentése 'iz puta bludim, vom Weg abweiche, irragehe; eltévelyedem'. A latin participium tulajdonképpen ok-, illetve állapothatározói jelentését a horvátban az 'eltévelyedés folytán' főneves szerkezetet egyértelműen okként értelmezi és adja vissza.

A 6. paragrafus fordítása is megfelel az eredetinek:

Humanum autem iudicium quatuor modis solet perverti.

Az emberi bíráskodás négyféle módon szokott megromlani.

A chlouiечеŝeie ŝugienie chtiremi zakonmi nauadlilo preuernuti.

Ám az emberi bíráskodás négy okból szokott megromlani.

(Jambrešićnál a *zakon* = *lex* második jelentése 'ok')

Timore, dum metu potestatis alicujus veritatem loqui pertimescimus,

Félelem miatt, mikor valakinek a hatalmától rettegve az igazság kimondásától rettegünk

Cupiditate, dum proemio animum alicujus corrumpimus.

Kapzsizásgból, amikor valakinek a lelkét megvesztegetjük.

Odio, dum contra quemlibet adversarium molimur.

Gyűlöletből, amikor valamely ellenségünk ellen mindent megmozdítunk.

Amore, dum amico, vel propinquo aliquid praestare contendimus. Quae omnia in judice summopere sunt cavenda, atque fugienda.

Szeretetből, amikor barátunknak vagy rokonunknak valamit igyekszünk megtenni. Mindezek a bíró számára kerülendők és eltávoztatandók.

Boiaznoštium, ghdaše nekogha na niegouu zmojnošt ili doštoinošt boiechi nešmeiu prauicze vun pouedati.

Félelem miatt, amikor valakinek a hatalmától és méltóságától félve nem merik az igazságot kimondani.

Pofeleniem gdha za plachu ili za dar što kriuu praudu vchini.

Kapzsizásgból, amikor fizetségért vagy ajándékért valaki hamis ítéletet hoz.

Nazlobom ghda na one kryuu praudu vun zreku koterišuim nepriatelji.

Rosszindulatból, amikor azokra hozunk hibás ítéletet, akik ellenségeink.

Za liubau ghda bratie i priatelō drugih prauiczu poteruši dobru praudu vchine. Tehše chetireh vřaki řudecz ima kruuto chuuati. Da ima vřaghdar onako řuditi vřakomu kako bořia prauicza zapouieda.

Szeretetből, amikor testvéreinknek és barátainknak a törvényt lábbal eltiporva (eltaposva) szolgáltatunk igazságot. E négy dologtól minden bírónak őrizkednie kell. Hogy mindenkor úgy ítéljen mindenkinek, ahogy Isten igazsága parancsolja.

Az okok felsorolásában a latin szövegben természetesen ablativus causae alakokat találunk: *timore, cupiditate, odio, amore*, a horvátban instrumentalis causae szerepel: *boiaznoštium, pofeleniem, nazlobom*, csupán a negyedik okot jelentő szó esetében áll *za* + accusativus, hasonlóan a *proemio* = *za plachu* szerkezetéhez. A harmadik ok megfogalmazása a latin szövegben tömör: *contra quodlibet adversarium*, a horvátban mellékmondatot olvasunk: *koterišuim nepriatelji* 'akik ellenségeik'. A *cavenda* és *fugienda* gerundiumokat Pergošić az *ima* (itt: 'kell, szükséges') segédigével fejezi ki. A latinban az előző szövegrészekre utaló *quae* megfelelője helyett a *čuvati se* + genitivus áll. A horvát szöveg utolsó mondata a latin eredetiben nem szerepel. A 15. cikkely fordítása is megfelel az eredetinek:

Utrum judex secundum allegata & probata, vel secundum conscientiam judicare teneatur?

Pytanje od togha akoje duusen řzudecz polegh odgouaranja

Vajon a bíró az előadottak és bizonyítottak vagy saját lelkiismerete szerint tartozik ítélni?

*procuratorou ili polagh
szuoiegha znanja praidu chiniti?*
Kérdés, hogy a bíró a védők feleletei vagy saját ismerete alapján tartozik igazságot szolgáltatni?

Az *utrum* ('vajon') kérdőszót Pergošić a 'kérdés' jelentésű főnévvel helyettesíti: 'kérdés az, hogy...'). Az *allegata* (*allego* Jambrešićnál: 'törvényben valakit oltalmazok') és *probata* (uo. 'bizonyos, próbált'); az *allegata* a horvát szövegben *odghouarania procuratorou* 'a védelmezők válasza'; a *probata* (tkp. 'bizonyítékok, tények') nincs lefordítva. A cím második mondatában a *coscientia* = *znanje* megfelelés pontos (Jambrešićnál: *conscientia* 'skup znanost, znanost; Mit-Wissenschaft; öszve-Tudomány').

*Nunc quaestio subjungenda est; an
judex secundum allegata & probata
partium, veel secundum quod novit,
& ex conscientia debeat judicare?*
Ehhez a kérdéshez hozzáteendő; hogy a bírónak a felek védelmezői és bizonyítékai vagy saját ismerete és meggyőződése szerint kell-e ítélnie?

*Natoie vete odghouor daie šucecz
duufen polagh onoga šuditi stože
pred niegha daaie, nye polagh
šuoiegha znanja.*
Erre az a válasz, hogy a bírónak aszerint kell ítélnie, amit elé terjesztenek és nem saját ismerete szerint.

Pergošić a folytatást magyarázattal kezdi:

*Verbi gratia, aliquis accusatur de
capitali, vel alio crimine*

Példának okáért, ha valaki főbenjáró bűnnel vagy más bűnnel vádoltatik,

*Za voliu Pelde, dabi šudczu nekogha
chloueka tusbu vchinili daie
chloueka vmoril*

Példának okáért, ha egy embert a bírónál azzal vádolnák, hogy embert ölt

A fordítás tartalmilag egyezik az eredetivel, csupán a *capitalis* (Jambrešićnál: szmerti vreden, des Tods Werth, főben járó) általános jelentésű (a szövegben főnévként használt) melléknevet konkrétan embergyilkosságnak fordítja, az *alio crimine* kifejezést pedig kihagyja. Figyelemre méltó, hogy mind a helyettesített, mind a lefordítatlan kifejezés szakszó, amelynek jelentését az átlagember számára is érthetővé kell tenni.

*Judex scit illum esse innoxium, ut
quia vidit crimen ab alio fuisse patratum*
A bíró őt (ti. a vádlottat) ártatlannak tudja, minthogy látta, hogy a bűnt más követte el

*i šudecz bi nekim pripechnim zakonom
byl videl daghaie drughi vmoril i nie on
koghašu zatufili*
És a bíró egy alkalommal látta, hogy őt (ti. az áldozatot) más gyilkolta meg, nem az, akit vádoltak

A horvátból a *judex scit illum esse innoxium* acc. cum inf. szerkezet kimarad; „Pótlására” a *nekim pripechnim zakonom* körülményhatározó szolgál, amely nem annyira az eredményt, hanem a bíró egy alkalomszerű ismeretét hangsúlyozza. A *crimen ab alio fuisse patratum* conj. part. perf. és a vele alkotott acc. cum. inf. természetesen nem fordítható le, így a feltételezés lehetőségének kifejezése a horvát szövegben nem jelenik meg, csupán a kész tény.

Az eredeti szövegben feltett kérdésre, hogy tudniillik ilyen esetben miként kell a bírónak eljárnia, kissé részletesebben felel a latin szöveg:

<i>judicare pertinet ad judicem non secundum quod ipse judex novit tanquam persona privata, sed ut sibi innotescit, tanquam personae publicae.</i>	<i>Zaato tottu mora budecz polagh vallouania budekou praudu chiniti nye polagh buoiegha znaniania.</i>
--	--

A bírónak nem aszerint kell ítélnie, ahogyan ő magánszemélyként látott, hanem mint hivatalos személynek.

Ezért a bírónak a tanúk vallomása szerint, nem pedig saját ismerete szerint kell ítélnie.

A Pergošić-fordítás 2. paragrafusának tömör összefoglalása az eredeti szöveg 2. és 3. paragrafusának, ezért a párhuzamos szövegeket nem közöljük, csupán a horvát nyelvű „összefoglalásra” szorítkozunk: *Da zaato ima takouogha nekryva chloueka na buoyem dufsnoom zpoznani braniti dagha kaftyghe mentuie ako more.* Ezért kell az ilyen ártatlan embert lelkiismerete szerint a büntetéstől megvédenie, ha ez lehetséges. Ezután következik a megkezdett gondolat folytatása, illetve magyarázata. Itt lássuk előbb a horvát szöveget, utána a latint:

<i>Akoli nemore, neuie mu fto mora takouu praudu naniegha vun zrechi kako budekoi prot niemu budechoe.</i>	<i>si nulla ejuscemodi via reperiri potest, quaerat rationem, si sine scandalo fieri potest, ut alteri causam committat; si id nequit: tunc proferat sententiam secundum allegata & probata.</i>
--	--

Ha nem lehetséges, akkor olyan ítéletet kell hoznia, ahogyan a tanúk ellene vallottak (ti. a feltételezett elkövető ellen)

ha más út nincs, keressen módot, ha ezt botránkoztatás nélkül teheti, hogy az ügyet másnak adja át; ha nem teheti, hozzon ítéletet az előadottak és bizonyítottak alapján.

A horvát szöveg rövidebb az eredetinel, és csupán a helyzet egyszerű és érthető megvilágítására szorítkozik. Kimarad a választékos *via reperiri* ’utat, módot keres’, valamint az arra való utalás, hogy a bíró kíséreljen meg mást megbízni, és a többször is előforduló *secundum allegata et probata* ’az előadottak és bizonyítottak szerint’ konkrétan jelöli meg a meghozandó ítélet alapját: a tanúk vallomását.

A latin szövegből a bíró kötelességéről szóló elmélkedést, Aristoteles *Ethicájára* való hivatkozást sem látja szükségesnek lefordítani. A 16. cikkelyből Pergošić csak a 4. paragrafust fordítja le:

Secundum est: quod si iudex sedet pro tribunali, Drvgha pelda. Ako budecz v
 continhet aliquem ibi coram eo aliquod delictum i onde fto pred nym kakouu facere:
 tunc potest illum statim punire, ac si pro pregrehu vchiny
 baretur per testes. takogha more nanommeſte
 pokaftigati.

Másodszor: Ha a bíró törvényt ül Másik példa. Ha a bíró tör-
 és látja, hogy valaki jelenlétében valamilyen vénynt ül
 bűncselekményt követ el, azt azonnal meg- és valaki előtte (ti. szemé lát-
 büntetheti, mintha tanúk által bizonyíttatnék. tára) valamilyen büntetett kö-
 vet el, az ilyet a helyszínen
 megbüntetheti.

A fordítás eddig követi az eredetit. Az acc. cum. inf. cselekvő szerkezettel való fordítása természetes. Az utolsó mondatot: *ac si probaretur per testes* 'mintha tanúk által bizonyíttatnék', Pergošić elhagyja. A folytatás:

Si vero non sedet pro tribunali, tunc secus. Akoli v praude neſedy takoie Inak.
 De ha nem ül törvényt, akkor másként van. Ha nem ül törvényt, másként van.

*Nam si iudex ex fenestra praetorii, vel Ier akobi budecz zſuoie hyſe
 domus suae intueatur unum, quempiam chez obluk gledal i videlbi ne-
 interficientem, koga daie chloueka vmoril,*
 Ha ugyanis a bíró a tanácsháza vagy saját Mert ha a bíró saját házának ab-
 háza ablakából lát valamely gyilkost, lakából kinézne és látna valakit,
 hogy egy embert megölt,

*& quoniam hoc homicidium vel non de- i niſtor biſe na takouga liudo-
 fertur in iudicium, vel delatum non pro- morcua ne tuuſil, i akobiſe tuuſil,
 batur, & iudex voluerit homicidam de da nebi moghel niegoua vchini-
 ipso subicere torture, ut veritas eniaa poſueochiti. A budeczbi
 per illius confessionem eliciatur: certe hotel liudomorcza ſaam od ſebe
 non potest. na muku vrech i dabi grieh vun
 valoual ſtanouito, nemore togha
 vchîiti.*

mivelhogy ezt a gyilkosságot nem je-
 lentették fel a bíróságnál, vagy a tett
 nem bizonyíttatott, a bíró a maga elha-
 tározásából kínvallatás alá akarná vetni
 a gyilkost, hogy az igazság az ő (ti. a
 gyilkos) vallomása által megállapít-
 tassék (tkp. kicsikartassék), bizony-
 nyal ne teheti meg.

de senki erre a gyilkosra vádat nem
 emelt, és ha emelt volna, a tettét
 nem tudná bizonyítani. A bíró
 pedig saját magától kínvallatásnak
 akarná alávetni, hogy bűnét
 megvallja, biztosan nem teheti meg.

Sola enim iudicis scientia ad hoc non sufficit, ut ad torturam reus deveniat, cum ipse illud nesciat, ut iudex, sed ut privata persona.

Mert ugyanis csupán a bíró tudomása nem elegendő arra, hogy a vádlott kínvallatásra kerüljön, mer ő maga (ti. a bíró) mindezt nem bíróként, hanem mint magánszemély tudja.

Nec ipsius testimonium in hac parte valeat, cum in una, & eadem causa nemo possit esse testis, & iudex. Igitur aliunde est edocendus: vel per testes, vel alia documenta, ut possit torquere criminosum.

Sem az ő tanúbizonysága (ti. a bíróé) ebben a részben semmit sem ér, mint-hogy egy és ugyanazon ügyben senki sem lehet tanú és bíró is. Tehát más-honnét kell értesüléseket szereznie, hogy kímpadra vonhassa: vagy tanúktól vagy más dokumentumokból.

A bemutatott három cikkely töredékes fordításában feltűnik, hogy magyar jövevényszót a szövegekben jóformán nem is találunk, szemben azokkal a fordításokkal, amelyekben Pergošićnak Veres Balázs fordítása is rendelkezésére állt. Egy alkalommal fordul elő a *valovanje* 'vallomás, bevallás', valamint a 'megvall' (szó szerint: 'kivall')' jelentésű *vun valovati*, amely a 'kimond' jelentésű *vun povedati* szerkezettel rokon magyar tükörfordítás és a 16. cikkely 2. paragrafusában a *mentovati* 'ment, megment (tkp. felment)'. Tipikusan magyar tükörfelfejezés a *dušno spoznanje* 'lelkiismeret' (Bővebben mindezekről I Hadrovics Lászlónál: SchuSp., UngEl.).

Pergošić fordítására, Veres Balázséhoz hasonlóan jellemző az érthetőségre való törekvés, az elvont fogalmat kifejező főnevek jelentésének magyarázó körülírása. Ezekre a megfelelő helyeken utalok, itt – a szemléletesség kedvéért – csupán két példát idézek: a jó bíróról szóló megállapításban szerepel a *nec esse*

*Ier šamoga šudcza sentencija nye zato zadouolina dabi kryucza na muku verghel, ghda on onogha grieha nezna kako šudecz da kako drughi chlouek koteri nye šudecz. Mert magának a bírónak az ítélete [nem biztos, hogy Polívkának igaz van, amikor a *sentenciát* hibának minősíti, és *scientiát* javasol helyette, mivel az előbbi jelenthet 'vélemény'-t is] azért nem elegendő hozzá, hogy a bűnöst kínzásnak vessék alá, mert ő ezt nem bíróként, hanem olyan emberként tudja, aki nem bíró.*

Ni nieghouo šuedochtuo niftar vtom nehašni. Ier niftor nemore biti u jednom pošlu i šudecz i šuedok. Zato ima od šuedokou šuedeti takouogha vchinienie, i takogha more muchiti ako pošuedoche daie kryu.

Az ő tanúskodása sem segít ebben semmit. Mert senki sem lehet ugyanabban az ügyben bíró és tanú is. Ezért szükséges, hogy tanúk (vallomása) tanúskodják a tettről (bizonyítsa a vétkes tetet, akkor az ilyet (tkp. bűnöst) megkínozhatja, ha bebizonyosodik, hogy vétkes.

acceptor personarum kifejezést megmagyarázza, tudniillik ez a követelmény az átlagember számára azt jelenti, hogy a jó bírónak nem szabad néznie, hogy *daie neki Boghat a nekie vbogh* 'valaki gazdag, másvalaki pedig nincstelen'. A 'kedvez, előnyben részesít' jelentésű *favere*-t is körülírással értelmezi: 'nem lehet jobb akarató sem az egyik, sem a másik fél iránt': *nie dufen kiednoi βtrane boliegha hotienia biti nego gdrugoi*.

A magyar és a horvát fordítás kapcsolatát szándékomban áll még több teljes szövegen is bemutatni. Az a tény, hogy Pergošić számos helyen (tévedéseiben és olykor melléfordításaiban is) követi Veres Balázs munkáját, az elmondottak alapján világosnak látszik. Nyelvészeti szempontból tanulságos azoknak a helyeknek az egybevetése, amelyeken a horvát fordító magyar szót használ, illetve honosít meg. Fontos feladat a horvát jogi szókincs kialakulásának a kései középkortól a horvát nyelvújítás kibontakozásáig tartó alakulása, hiszen horvát terminológiai szótárakkal csupán a 19. század első felétől rendelkezünk.

A vonatkozó szakirodalom jegyzéke a Magyar Nyelvőr 138. évf. 3. számában olvasható tanulmányomban (2014: 257–72) megtalálható. Az ott nem található munkák a jelen cikk folyó szövegében is pontosan fel vannak tüntetve. Rövidítések a jelen cikkben:

SchuSp. – Hadrovics László: *Schriftum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.

UngEl. – Hadrovics László: *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985.

Nyomárkay István

akadémikus, professor emeritus
ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Tanszék

SUMMARY

Nyomárkay, István

Hungarian and Croatian translations of István Werbőczy's Tripartitum

The Hungarian and Croatian translations of István Werbőczy's Tripartitum can, in fact, be justly described, using Katalin Péter's words, as "a secularised Erasmian program", or rather, the implementation of such a program. The aim of both translations was to make the texts easy to access and experience for plain readers. Probably the same aim influenced the structure of the Hungarian and Croatian (and possibly the German) translations. This claim is substantiated by similarities, based on an identical approach, across various (in the present case, primarily the Hungarian and Croatian) translations. It is another issue, however, what grammatical and syntactic means were used to reach that goal, based on the typical difficulties of translating the corresponding Latin constructions. The texts are also instructive with respect to linguistic contacts (loanwords, calques, terms, etc.).

Keywords: Tripartitum, Decretum, Erasmus, simplifications in translation, accessibility